

Γιώργος Αντώνης

Δημοτική ραδιοφωνία και τοπική επικοινωνία στο νομό Αττικής

Σκοπός μας στην εργασία αυτή είναι μια περιεκτική επισκόπηση της περιπέτειας του δημοτικού ραδιοφώνου, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1987-1994. Η εργασία είναι αποτέλεσμα έρευνας που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1994 στο νομό της Αττικής και σε πέντε από τους επτά δημοτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς που εξακολουθούν να λειτουργούν στον ευρύτερο χώρο του λεκανοπεδίου. Βαθύτερος στόχος της έρευνας, εκτός από την επισκόπηση της εξέλιξης των σταθμών, υπήρξε και η εξέταση του μέτρου στο οποίο οι σταθμοί μέσω του προγράμματός τους ανέπτυξαν δεσμούς με τις τοπικές κοινωνίες τις οποίες εξυπηρετούν.

I. Δημοτική Ραδιοφωνία και τοπική δημοσιότητα:

Η πρόταση της ΕΕΤΑΑ

Το αίτημα για την απελευθέρωση των ραδιοσυχνοτήτων και την πολυφωνία στα μέσα επικοινωνίας που έφτασε στην κορύφωσή του στα μέσα της δεκαετίας του 1980 με την ραδιοφωνική πρωτοβουλία «Κανάλι 15»,¹ δεν άφησε ασυγκίνητους τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το αίτημα

1. Το «Κανάλι 15» στο οποίο συμμετείχαν 37 διανοσόμενοι συστάθηκε ακριβώς για να θέσει πολιτικά το αίτημα της απελευθέρωσης των ραδιοσυχνοτήτων. Σχετικά βλ. Α. Ρουμελιώτης, *Είμαστε στον Αέρα*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1991, σσ. 229, 261-264.

εντάχτηκε στο ακόλουθο σχήμα: έχοντας ως απώτερο σκοπό την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της παραμελημένης από την αστικοποίηση και βιομηχανοποίηση της δεκαετίας του '60 περιφέρειας, θεωρήθηκε ως απαραίτητη η δημιουργία τοπικών δικτύων επικοινωνίας

(...) για να μπορεί ο κάθε φορέας αλλά και ο μεμονωμένος κάτοικος να ξέρει (...), τι προγράμματα, κίνητρα, επιχορηγήσεις, καινούριοι θεσμοί υπάρχουν²

ή σύμφωνα με μια άλλη διατύπωση που προτιμήθηκε εκείνη την εποχή, θεωρήθηκε απαραίτητη η δημιουργία δικτύων τοπικής δημοσιότητας η οποία

(...) να μπορεί να προβάλλει τα τοπικά προβλήματα και να κινητοποιεί την κοινωνία των πολιτών για τη λύση τους (...) που μπορεί να πληροφορήσει τον πολίτη και να τον κάνει ενεργό συμμετοχο της τοπικής πολιτικής ζωής, δραστήριο μέλος των τοπικών θεσμών λαϊκής συμμετοχής.³

Η τοπική ραδιοφωνία θεωρήθηκε ζωτικό κομμάτι της τοπικής δημοσιότητας. Επιπλέον αντιμετωπίστηκε σαν πιθανός ενδυναμωτικός παράγοντας της τοπικής ταυτότητας και αλληλεγγύης τη στιγμή κατά την οποία, αφενός, ο τοπικός τύπος βρισκόταν σε κατάσταση βαθιάς υπανάπτυξης και, αφετέρου, οι περιφερειακοί ραδιοφωνικοί σταθμοί της ΕΡΤ —18 εκείνη την εποχή— αναμετέδιδαν σε μεγάλο ποσοστό τα κεντρικά προγράμματα της ΕΡΤ, απασχολώντας ελάχιστους ντόπιους δημοσιογράφους.⁴ Έτσι, η Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ) προχώρησε στα τέλη του 1987 στην εκπόνηση μελέτης, η οποία οδήγησε σε συγκεκριμένη πρόταση προς τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης σχετικά με τη

2. Ν. Ταμπακίδης, «Μέσα Επικοινωνίας και Τοπική Ανάπτυξη», *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, 2(1988), σ. 17.

3. Μ. Παπαστεφανάκης «Χαιρετισμός στην πρόταση της ΕΕΤΑΑ», στο, *Ραδιόφωνο και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, Αθήνα, ΕΕΤΑΑ (Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης), 1988, σ. 17.

4. Ν. Ταμπακίδης, «Μέσα επικοινωνίας», ό.π., επίσης Ν. Λιοναράκης, «Η Συμβολή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Ανάπτυξη Τοπικής Ραδιοφωνίας», στο, *Ραδιόφωνο και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, ό.π., σσ. 133-137, 153, 154.

δημιουργία πλέγματος τοπικών ραδιοφωνικών σταθμών (Ρ/Σ) σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Αξίζει να προχωρήσουμε σε μια συνοπτική παρουσίασή της καθώς είναι η μοναδική ολοκληρωμένη, θεμελιωμένη και συνολική πρόταση που έχει γίνει για την ανάπτυξη της τοπικής ραδιοφωνίας στην Ελλάδα, αν και δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Η πρόταση παρουσιάστηκε από την ΕΕΤΑΑ τον Ιούλιο του 1988 και αναλύεται σε ειδική έκδοση της από τον τότε υπεύθυνο ενημέρωσης της ΕΕΤΑΑ Ν. Λιοναράκη.⁵ Αφού ξεκινά αναφερόμενος στην αδυναμία των περιφερειακών σταθμών της ΕΡΤ, του τοπικού τύπου και των ντόπιων ραδιοερασιτεχνών να αναλάβουν την ευθύνη του στησίματος ενός βιώσιμου συστήματος τοπικής ραδιοφωνίας, αναγορεύει την τοπική αυτοδιοίκηση στο μοναδικό θεσμικά κατοχυρωμένο φορέα ο οποίος μπορεί, όχι τόσο να δημιουργήσει, αλλά να εγγυηθεί τη μακρόχρονη λειτουργία τοπικών σταθμών. Ο στόχος της πρότασης, όπως περιγράφεται στην έκδοση της ΕΕΤΑΑ,

(...) είναι ένας Ρ/Σ με προδιαγραφές ποιότητας, επαγγελματικός, με υψηλές απαιτήσεις και επαρκή στελέχωση, που τον ονομάζουμε σταθμό-μητέρα [κεντρικό σταθμό] και εδρεύει στην πρωτεύουσα του Νομού. Ο σταθμός αυτός θα περιλαμβάνει δύο ή και περισσότερους (ανάλογα με την επένδυση) υποσταθμούς στους 2-3 μεγαλύτερους δήμους του Νομού. Ο ίδιος σταθμός θα διαθέτει επίσης δύο ή περισσότερα αυτοκίνητα εξωτερικών μεταδόσεων [κινητές μονάδες].⁶

Σε ό,τι αφορά το πρόγραμμα, με την πρόταση υποδηλώνεται ότι όλες οι εκπομπές θα γίνονται από το σταθμό-μητέρα, χωρίς αυτό να αποκλείει ότι ένα μεγάλο μέρος του προγράμματος μπορεί να παράγεται από τους υποσταθμούς και τα αυτοκίνητα εξωτερικών μεταδόσεων. Κατά αυτόν τον τρόπο, το καθημερινό πρόγραμμα που εκπέμπεται από τον κεντρικό σταθμό μπορεί να περιλαμβάνει την ειδησεογραφία του νομού, η οποία θα παράγεται στο σταθμό-μητέρα, καθώς επίσης και ζωντανές συνδέσεις με

5. Ν. Λιοναράκης, «Η Συμβολή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης», ό.π., σσ. 131-174.

6. Αυτόθι, σ. 157.

τους υποσταθμούς οι οποίοι παράγουν την ειδησεογραφία των κατά τόπους δήμων ή ζωντανές συνδέσεις με τα αυτοκίνητα εξωτερικών μεταδόσεων, τα οποία θα καλύπτουν τοπικά γεγονότα. Φυσικά, εκτός από ειδήσεις, οι τοπικές παραγωγές μπορούν να περιλαμβάνουν και μουσικά, ψυχαγωγικά ή πολιτιστικά προγράμματα.

Έτσι, μέσω της διάχυσης του προγράμματος, μπορεί ένας παραγωγός-κάτοικος κάποιου απομακρυσμένου χωριού να μεταδώσει το πρόγραμμά του σε ολόκληρο το νομό, χωρίς να χρειάζεται να ταξιδέψει στον κεντρικό σταθμό στην πρωτεύουσα του νομού. Εντούτοις, για γεγονότα αυστηρά τοπικής σημασίας όπως ένας τοπικός ποδοσφαιρικός αγώνας ή μια συνεδρίαση του τοπικού κοινοτικού συμβουλίου, μπορεί οι υποσταθμοί ή οι κινητές μονάδες να εκπέμπουν σε τοπική εμβέλεια και συχνότητα διαφορετική από αυτή του κεντρικού σταθμού και με περιορισμένη ισχύ, για να αποφεύγονται παρεμβολές σε κάποιον υποσταθμό του γειτονικού νομού, για παράδειγμα, ο οποίος εκπέμπει στην ίδια συχνότητα.

Η χρηματοδότηση του μοντέλου που πρότεινε η ΕΕΤΑΑ⁷ θα στηριζόταν κατά βάση στη διαφήμιση. Ένα διαφημιστικό γραφείο ανά νομό θα αναλάμβανε τη διερεύνηση της τοπικής αγοράς, ενώ ένα άλλο κεντρικό γραφείο στην Αθήνα ή τη Θεσσαλονίκη θα διαπραγματευόταν τη συνολική πώληση διαφημιστικού χρόνου από όλους τους τοπικούς σταθμούς των νομών σε εταιρίες που θα επιθυμούσαν να διαφημιστούν πανελλαδικά. Φυσικά, επειδή η διαφήμιση αποτελεί πηγή εσόδων η οποία θα γινόταν ακόμα πιο ευαίσθητη με την έλευση των ιδιωτικών Ρ/Σ, θα έπρεπε να κατοχυρωθούν μορφές εναλλακτικής και συμπληρωματικής χρηματοδότησης. Για παράδειγμα, τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ή κάποια άλλη μορφή ευρωπαϊκής χρηματοδότησης —σήμερα θα λέγαμε το Πακέτο Delors II), μέρος της εισφοράς που πληρώνεται στην ΕΡΤ μέσω των λογαριασμών της ΔΕΗ, ή κάποιο είδος συνδρομής από τους ακροατές η οποία θα τους έδινε κάποια προνόμια (εκπτώσεις στην τοπική αγορά ή

7. Βλ. σχετικά, Κ. Σιδηρόπουλος «Οικονομικά Στοιχεία για τη Λειτουργία Τοπικών Ραδιοφωνικών Σταθμών», στο, *Ραδιόφωνο και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, ό.π., σσ. 182-186.

δωρεάν συμμετοχή σε τοπικές εκδηλώσεις) θα μπορούσαν να αποτελέσουν μορφές εναλλακτικής χρηματοδότησης.

Σε ό,τι αφορά τέλος το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τη νομική μορφή των Ρ/Σ,⁸ προτάθηκε ένα είδος Ανώνυμης Εταιρίας Λαϊκής Βάσης στην οποία η τοπική αυτοδιοίκηση μαζί με τους τοπικούς συνεταιρισμούς θα κατείχαν το 51% του μετοχικού κεφαλαίου, ενώ οποιοδήποτε άλλο φυσικό ή νομικό πρόσωπο δε θα κατείχε περισσότερο από το 1% του υπόλοιπου 49%. Έτσι, θα είχαμε την τοπική αυτοδιοίκηση μεγαλομέτοχο μεν των τοπικών Ρ/Σ, αλλά εγγυητή και όχι καταχραστή τους, αφού θα υπήρχε ευρεία διάχυση του μετοχικού κεφαλαίου και κοινωνικός έλεγχος.

Η πρόταση απέσπασε, κατ' αρχήν, θετικά σχόλια και πιστεύουμε ότι ήταν όντως μια σημαντικότατη προτεινόμενη στρατηγική για δύο λόγους. Πρώτον, αφορούσε ένα μοντέλο τοπικής ραδιοφωνίας το οποίο για πρώτη φορά στα ελληνικά χρονικά προωθούσε την άμεση συμμετοχή των πολιτών στην επικοινωνιακή διαδικασία, μέσω των υποσταθμών και των κινητών μονάδων.⁹ Έδινε, έτσι, την ευκαιρία στην τοπική αυτοδιοίκηση να εδραιώσει στη συνείδηση του κόσμου ένα είδος συμμετοχικής επικοινωνίας, πριν από τη επερχόμενη κυριαρχία των εμπορικών σταθμών, οι οποίοι ασχολούνται μόνο με το πώς θα συγκεντρώσουν το μεγαλύτερο ή το πλουσιότερο δυνατόν ακροαματικό κοινό το οποίο και ενδιαφέρει τους

8. Α. Κιουσοπούλου, «Θεσμικό Πλαίσιο για την Ίδρυση και Λειτουργία Τοπικών Ρ/Σ», στο, *Ραδιόφωνο και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, ό.π., σσ. 177-181.

9. Ανάλογη πρόσβαση των πολιτών σε μέσα επικοινωνίας, και δη στο ραδιόφωνο, μπορούμε να βρούμε στο ευρέως διαδεδομένο στο εξωτερικό «community radio» (για ορισμό βλ. P. M. Lewis και J. Booth, *The Invisible Medium*, London, Macmillan, 1989 και Π. Ζέρη, «Αναφορά στην Περίπτωση της ΟΔΓ», στο, *Ραδιόφωνο και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, ό.π., σσ. 100-104), το οποίο μοιάζει σημαντικά με αυτό που αποκαλούμε στην Ελλάδα «κοινωνικό» ή «εναλλακτικό» ραδιόφωνο και έχει περιθωριακή παρουσία (για τους εκπροσώπους του εναλλακτικού ραδιοφώνου όπως ο «τυφλοπόντικας των fm», η «κοκκινισκουφίτσα», η «ουτοπία» και η «κίβωτός», βλ. Κ. Ασπρογέρακα και Α. Ασπρογέρακας, «Το Εναλλακτικό Ραδιόφωνο», *Τα Άνθη του Κακού*, 5(1990), σσ. 20-33. Επίσης, Α. Ρουμελιώτης, *Είμαστε στον Αέρα*, ό.π., σσ. 257-281.). Βέβαια, από οργανωτική και διοικητική σκοπιά το μοντέλο που πρότεινε η ΕΕΤΑΑ είναι σημαντικά διαφορετικό.

διαφημιζόμενους μέσω του σταθμού. Δεύτερον, το οικονομικό μέρος της δημιουργίας του δικτύου δε φαινόταν ότι θα αποτελούσε εμπόδιο, αφού το αρχικό κόστος εγκατάστασης φαινόταν αρκετά ρεαλιστικό σύμφωνα με τους υπολογισμούς της ΕΕΤΑΑ. Από την άλλη μεριά, το κόστος συντήρησης θα ήταν σημαντικό μόνο για τον κεντρικό σταθμό-μητέρα του κάθε νομού, αφού μόνο αυτός θα είχε μεγάλο δημοσιογραφικό τμήμα και θα απασχολούσε πολύ διοικητικό και τεχνικό προσωπικό, ενώ οι υποσταθμοί των δήμων και οι κινητές μονάδες μπορούσαν πρακτικά να λειτουργήσουν με δύο δημοσιογράφους και έναν τεχνικό. Η ελαχιστοποίηση του κόστους συντήρησης είναι σημαντική, αν αναλογιστούμε ότι η κατάσταση που τελικά επικράτησε, με τους διαφορετικούς δήμους να δημιουργούν ο καθένας από ένα ανεξάρτητο σταθμό με πλήρες δημοσιογραφικό και διοικητικό προσωπικό, αποτέλεσε, όπως θα δούμε και παρακάτω, μια από τις κύριες αιτίες που τους οδήγησε σε οικονομικό μαρασμό. Τέλος, η πρόταση ήταν πρακτικά άμεσα εφαρμόσιμη —αρκούσε η βούληση των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης—, αφού δεν αντιτίθετο στο υπό εφαρμογή, από τον Ιανουάριο του 1988, Προεδρικό Διάταγμα 25, παρά τις εγγενείς αδυναμίες του που θα αναπτύξουμε στη συνέχεια.

Η βούληση των φορέων της αυτοδιοίκησης για την υλοποίηση της πρότασης υπήρχε. Πολύ περισσότερο, μάλιστα, αφού η βασική φιλοσοφία της πρότασης διέπνεε τους φορείς της αυτοδιοίκησης πολύ πριν η μελέτη της ΕΕΤΑΑ πάρει την τελική της μορφή, κάτι που φάνηκε στο συνέδριο της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος (ΚΕΔΚΕ) στη Ρόδο τον Οκτώβριο του 1987. Σύμφωνα με το «Ψήφισμα της Ρόδου», μόνο ένας σταθμός θα έπρεπε να δημιουργηθεί ανά νομό (ο σταθμός-μητέρα της ΕΕΤΑΑ), με τον αριθμό των υποσταθμών να ποικίλει ανάλογα με το εκφραζόμενο από τους δήμους ενδιαφέρον.¹⁰ Επίσης, στις αρχές του 1988, το Διοικητικό Συμβούλιο της ΚΕΔΚΕ αποφάσισε την ίδρυση 25 αρχικά κεντρικών σταθμών σε περιοχές που δεν καλύπτονταν από περιφερειακούς Ρ/Σ της ΕΡΤ.¹¹

10. *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, 34(1991), σ. 27.

11. *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, 1(1988), σσ. 64-68, επίσης, 2(1988), σσ. 20-23.

Δυστυχώς, όμως, τίποτε από τα παραπάνω δεν πραγματοποιήθηκε. Τα μεγάλοπνοα σχέδια σκόνταψαν μπροστά στην τάση που είχε αρχίσει να διαγράφεται από μεμονωμένους δήμους που δημιουργούσαν ο καθένας το δικό του σταθμό. Επιπλέον, όπως αναφέρεται στην έρευνα της εφημερίδας *Το Βήμα*,¹² από τους 30 περίπου μεμονωμένους δημοτικούς σταθμούς που λειτουργούσαν την εποχή της έρευνας (άδεια λειτουργίας είχαν 55, αλλά πολλοί είχαν ήδη κλείσει), μόνο δύο έκριναν σκόπιμο να ζητήσουν από την ΕΕΤΑΑ να διενεργήσει για λογαριασμό τους ειδική χρηματοοικονομική μελέτη (πρόκειται για το «Ράδιο Κύκλος» και τον Ρ/Σ της Τοπικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Αιτωλοακαρνανίας). Όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, οι ιδιοτελείς στόχοι του κάθε δημοτικού συμβουλίου κυριάρχησαν, υποδοθηθούμενοι σημαντικά από την οργανωτική δομή την οποία καθιέρωνε για τους σταθμούς το Π.Δ. 25/1988.

II. Το Π.Δ. για την οργάνωση της τοπικής ραδιοφωνίας

Το βασικό χαρακτηριστικό του Προεδρικού Διατάγματος 25/88 είναι και το στοιχείο που διακρίνει γενικότερα την ελληνική ραδιοτηλεοπτική πολιτική του τέλους της δεκαετίας του 1980. Ήρθε να νομοθετήσει πάνω σε μια ήδη διαμορφωμένη κατάσταση, αποτελώντας περισσότερο μια θεβιασμένη αντίδραση στη de facto απελευθέρωση των ραδιοσυχνοτήτων παρά μια συνετά σχεδιασμένη πολιτική.¹³ Η ήδη διαμορφωμένη κατάσταση δεν ήταν άλλη από τη δημιουργία τοπικών Ρ/Σ από τους δήμους Αθηνών, Πειραιά και Θεσσαλονίκης, προς τα τέλη του 1987, με τους δημάρχους των πόλεων αυτών να υλοποιούν προεκλογικές υποσχέσεις ενταγμένες στο κλίμα των διεκδικήσεων του «Καναλιού 15».¹⁴ Έτσι, το Π.Δ. ήρθε να

12. *Το Βήμα*, 10 Ιουνίου 1990.

13. Σ. Παπαθανασσόπουλος, «Greece: Nothing is More Permanent than the Provisional», *Intermedia*, 2:17 (1989), σσ. 29, 31. Επίσης του ιδίου, «Broadcasting, Politics and the State in Socialist Greece», *Media Culture and Society*, 12(1990), σ. 393.

14. Βλ. και σημείωση 1.

νομιμοποιήσει, από τη μια μεριά, τους ήδη λειτουργούντες δημοτικούς σταθμούς, δημιουργώντας ταυτόχρονα ένα «ειδικό» μοντέλο τοπικής ραδιοφωνίας με ιδιοκτήτη την τοπική αυτοδιοίκηση, και να προετοιμάσει, από την άλλη μεριά, το έδαφος για την έλευση της εμπορικής τοπικής ραδιοφωνίας με ιδιοκτήτες φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

Αυτό βέβαια που γινόταν στην ουσία ήταν ότι δημοτική και ιδιωτική ραδιοφωνία εντάσσονταν στο ίδιο πλαίσιο λειτουργίας, δηλαδή την ελεύθερη αγορά, αναπτύσσοντας μεταξύ τους ανταγωνιστική σχέση για την προσέλκυση διαφήμισης,¹⁵ τη στιγμή που θα περιμέναμε τη θεσμοθέτηση της πρώτης ως του μέσου που θα συνέβαλε στην προώθηση της συμμετοχικής επικοινωνίας και της τοπικής δημοσιότητας και όχι ως της επιχείρησης που θα είχε αποκλειστικό στόχο τη δημιουργία μεγάλου ή πλούσιου ακροατηρίου το οποίο ελκύει διαφημιστικά έσοδα. Βέβαια, το Π.Δ., προβλέποντας τον πιθανό κοινωνικό ρόλο των Ρ/Σ των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), επέτρεψε χωρίς κανένα περιορισμό την έκτακτη χρηματοδότησή τους από τους ΟΤΑ, καλύπτοντας έτσι την πιθανότητα χαμηλών ή και μηδενικών κερδών. Δυστυχώς, όμως, από ό,τι φάνηκε στη συνέχεια, οι επιχορηγήσεις αυτού του είδους χρησιμοποιήθηκαν για να παρατείνουν τη ζωή σταθμών-οργάνων των πλειοψηφιών των δημοτικών συμβουλίων.

Το δεύτερο σημαντικό για την εργασία μας σημείο του Π.Δ. ήταν το σημείο «πειρασμός» για τους δημάρχους και τα δημοτικά συμβούλια που θα επιθυμούσαν να χρησιμοποιήσουν τους σταθμούς για ιδίους σκοπούς: η οργανωτική διάρθρωση των σταθμών. Σύμφωνα με το εδάφιο γ' της παραγράφου 2 του άρθρου 3, ο Ρ/Σ ανήκει σε δημοτική ή κοινοτική επιχείρηση το διοικητικό συμβούλιο της οποίας δημιουργείται είτε κατόπιν ομόφωνης απόφασης του δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου, είτε κατ' αναλογία της δύναμης των συνδυασμών στο δημοτικό ή κοινοτικό συμ-

15. Βλ. σχετικά Α. Αντωνόπουλος, «Δημοτική Ραδιοφωνία: Νάνι του Ρήγα το Παιδί», *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, 34(1991), σσ. 28-29, επίσης του ιδίου, «Δημοτική Ραδιοφωνία: Ψάχνει Ακόμα τη Συχνότητά της», *Τα Νέα*, 4 Μαρτ. 1991.

βούλλιο, πράγμα που αποτέλεσε και τη συνηθέστερη πρακτική. Όσο για το γενικό διευθυντή του σταθμού, ο οποίος έχει και τις περισσότερες αποφασιστικές αρμοδιότητες, αυτός διορίζεται από το Δ.Σ. του σταθμού. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι το Δ.Σ. που διοικεί τη δημοτική/κοινοτική επιχείρηση ραδιοφωνίας αντικατοπτρίζει τους εκάστοτε πολιτικούς συσχετισμούς του δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου. Η ίδια πρόβλεψη ισχύει, εκτός από το Δ.Σ. και για τις επιτροπές δεοντολογίας των σταθμών (άρθρο 15, παρ. 2) οι οποίες ελέγχουν το περιεχόμενο του προγράμματος σύμφωνα με το άρθρο 3 του νόμου 1730 του 1987.

Είναι προφανές ότι η πρόθεση του νομοθέτη ήταν να προσδώσει μια μορφή δημοκρατικής οργάνωσης στους δημοτικούς σταθμούς, μεταφέροντας σ' αυτούς τους συσχετισμούς των εκλεγμένων δημοτικών/κοινοτικών συμβουλίων. Η αντίληψη, όμως, αυτή περί δημοκρατίας δεν μπορεί να είναι η ίδια και στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και, ειδικότερα, σε αυτά που διατείνονται ότι προωθούν την πολυφωνία και τις μειονοτικές απόψεις. Διότι, με αυτόν τον τρόπο, καθίσταται «η άποψη της (κομματικής) πλειοψηφίας αποφασιστική για το αν θα εκφραστεί επαρκώς η άποψη της μειοψηφίας. Δηλαδή η πλειοψηφία αποφασίζει από περίπτωση σε περίπτωση αν υπάρχει “πολυφωνία” στην πληροφόρηση».¹⁶ Επιπλέον, όπως έδειξε και η πορεία των πραγμάτων, η ρύθμιση αυτή συνέβαλε σημαντικά στη δημιουργία είτε άμεσης πολιτικής εκμετάλλευσης των σταθμών εκτός Αττικής (οι οποίοι έγιναν «ντουντούκες» των δημάρχων)¹⁷ είτε, όπως θα δούμε στην περίπτωση της Αττικής, έμμεσης πολιτικής εκμετάλλευσης (π.χ. δημιουργία καρεκλών για «ημέτερους»).

Το Π.Δ. περιέχει αρκετές ακόμα αδυναμίες, οι οποίες είτε ήταν εγγενείς, όπως η έλλειψη πρόβλεψης για τους κινδύνους από πιθανή διαγώνια ιδιοκτησία τύπου-ραδιοφώνου, είτε αποκαλύφθηκαν στην πορεία, όπως η αδυναμία εφαρμογής της απαγόρευσης πολλαπλής ιδιοκτησίας από έναν

16. Π. Ζέρη, «Τοπική Ραδιοφωνία και Συμβολική Πολιτική», *Ο Πολίτης*, 88-89(1988), σ. 23. Επίσης, βλ. σχετικά Π. Ζέρη, «Η Δύσκολη Ελευθερία της Δημοτικής Ραδιοφωνίας», *Αντί*, 11 Αυγ. 1989.

17. Λ. Αντωνόπουλος, «Δημοτική Ραδιοφωνία», ό.π., σσ. 29-30.

ιδιοκτήτη.¹⁸ Σχετικά με το θέμα μας όμως, δηλαδή τη δημοτική ραδιοφωνία και την αδυναμία της να ανοιχτεί ουσιαστικά στις τοπικές κοινωνίες, πιστεύουμε ότι τα δύο σημεία που αναπτύξαμε εκτενώς είναι από νομοθετικής πλευράς τα σημαντικότερα. Δηλαδή, πρώτον, η εξίσωση της δημοτικής με την εμπορική ραδιοφωνία και το κυνήγι της διαφήμισης και, δεύτερον, η πολύ ευαίσθητη για τη διασφάλιση της πολυφωνίας και της συμμετοχής των μειονοτικών απόψεων, οργανωτική τους διάρθρωση.

III. Η περίπτωση της Αττικής

α. Η Ιδιαιτερότητα του Αττικού Τοπίου

Στο νομό Αττικής, ο οποίος δεν διαφέρει ουσιαστικά σε μέγεθος από τους υπόλοιπους ελλαδικούς νομούς, κατοικεί σχεδόν ο μισός πληθυσμός της χώρας (περίπου τεσσεράμισι εκατομμύρια κάτοικοι). Επιπλέον, περίπου τα δύο τρίτα αυτού του πληθυσμού κατοικούν σε συνθήκες υψηλής πυκνότητας στην ακόμα πιο περιορισμένη περιοχή του λεκανοπεδίου που περιλαμβάνει την Αθήνα, τον Πειραιά και τους γύρω δήμους. Επίσης, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι τα όρια εμβέλειας ενός τοπικού σταθμού ταυτίζονται

18. Στην περίπτωση της διαγώνιας ιδιοκτησίας, όχι μόνο δεν θεωρείται κίνδυνος η συγκέντρωση διαφορετικών τοπικών μέσων στα ίδια χέρια, όπως θεωρείται σχεδόν παντού στο εξωτερικό, αλλά ενθαρρύνεται κιόλας μέσω του Π.Δ. 25/88, όπου κρίνεται ως θετικό στοιχείο για την απόκτηση άδειας, η πρότερη ενασχόληση με μαζικά μέσα και, κυρίως με τον τύπο (άρθ. 5, παρ. 2). Στη δεύτερη περίπτωση, μπορεί να μην επιτρεπόταν η πολλαπλή ιδιοκτησία διαφορετικών ραδιοσταθμών από τον ίδιο ιδιοκτήτη (άρθρο 4, παρ.1), είχαμε όμως ιδιοκτησία Ρ/Σ από τους συγγενείς και τους φίλους του, όπως για παράδειγμα οι σταθμοί «Σκαί», «Μελωδία» και «Τοπ Μ» του συγκροτήματος Αλαφούζου. Το Π.Δ. θεωρείται και σε άλλα ακόμα σημεία ξεπερασμένο, εντούτοις ισχύει ακόμα. Για τις αδυναμίες του, τις μεταβατικές ρυθμίσεις του Δεκεμβρίου '93- Ιανουάριος '94 (νόμος 2173/93) καθώς και για το σχέδιο νέου Π.Δ. του Νοεμβρίου '94 το οποίο αποσύρθηκε αμέσως, βλέπε σχετικά, Π. Ζέρη, «Τοπική Ραδιοφωνία και Συμβολική Πολιτική», *Ο Πολίτης*, 88-89(1988), σ. 24, και, Α. Ρουμελιώτης, «Εδώ Ράδιο Ε», *Ελευθεροτυπία*, 14 Δεκεμβρίου 1993, 10 Ιανουαρίου 1994, 9 Φεβρουαρίου 1994, 27 Σεπτεμβρίου 1994, 23 Νοεμβρίου 1994.

με τα όρια του νομού στον οποίο έχει την έδρα του,¹⁹ τότε μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι στην περίπτωση της Αττικής δημιουργούνται κάποιες δυσκολίες προσδιορισμού της τοπικότητας των ραδιοσταθμών.

Οι δυσκολίες αυτές εμφανίζονται, κατ' αρχάς, για κοινωνικούς λόγους. Σε ένα τόσο πυκνοκατοικημένο αστικό χώρο, όπου οι μετακινήσεις από ένα μέρος της πόλης σ' ένα άλλο είναι δυνατό να αποτελούν καθημερινή πρακτική, το όρια των τοπικών κοινωνιών, καθώς επίσης και η συχνότητα των επαφών μεταξύ των κατά τόπους συνδημοτών, καθίστανται δυσδιάκριτα. Έτσι, αν ένας δημοτικός Ρ/Σ εκδηλώσει την επιθυμία να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της τοπικής του κοινωνίας, εύλογα γεννιέται η απορία για την υπαρξη και τα όρια της τοπικής αυτής κοινωνίας.

Επίσης, και αν ακόμα υπάρχουν ζωντανές και σαφώς προσδιορισμένες τοπικές κοινωνίες, και μόνο το γεγονός ότι ο σταθμός εκπέμπει σε όλη την Αττική κάνει το πρόγραμμά του να αποκτά «παναττική» νοοτροπία. Θα μπορούσε, βέβαια, κάποιος να ισχυριστεί ότι ένας δημοτικός Ρ/Σ θα μπορούσε με μειωμένη εκπαιεμένη ισχύ να καλύπτει μόνο την τοπική του κοινωνία. Αυτό, όπως έδειξαν οι επισκέψεις μας στους σταθμούς, δε στάθηκε εφικτό για δύο λόγους: πρώτον, οι σταθμοί επιθυμούσαν να εκμεταλλευτούν το τεράστιο ακροαματικό κοινό του νομού Αττικής, ένα μεγάλο μέρος του οποίου —που θα ισοδυναμούσε με υψηλή ακροαματικότητα— θα έφερνε στη δημοτική επιχείρηση ραδιοφωνίας σημαντικά διαφημιστικά έσοδα, όπως ήταν η περίπτωση του «Αθήνα 98,4» και του «Καναλιού 1». Δεύτερον, η μειωμένη εκπαιεμένη ισχύ θα οδηγούσε τους σταθμούς που είχαν σκεφτεί να το κάνουν —όπως το «Ράδιο Αττική» για το Μαρκόπουλο— σε απώλεια ουσιαστικά της συχνότητάς τους, καθώς μέσα στο άναρχο ραδιοφωνικό τοπίο θα εμφανιζόταν κάποιος που θα χρησιμοποιούσε τη συχνότητα με μεγάλη ισχύ στο υπόλοιπο κομμάτι του νομού, υπερκαλύπτοντας, βέβαια, και την τοπική περιοχή στην οποία θα λειτουργούσε ο δημοτικός σταθμός, π.χ. την περιοχή του Μαρκόπουλου.

Η ιδιαιτερότητα αυτή του αττικού ραδιοφωνικού τοπίου, με τις δυσκο-

19. Π.Δ. 25/1988, άρθρο 6, παρ. 3.

λίες προσδιορισμού της τοπικότητας των Ρ/Σ, δεν ισχύει βέβαια για την επαρχία. Εκεί, οι σταθμοί μπορούν, θεωρητικά τουλάχιστον, να ταυτιστούν πιο εύκολα με τις μικρές σε μέγεθος τοπικές κοινωνίες και να υιοθετήσουν πιο εύκολα, αν το επιθυμούν, μεθόδους συμμετοχικής επικοινωνίας. Ή, αν από την άλλη θέλουν να ακολουθήσουν μια περισσότερο εμπορική πορεία, μπορούν να το κάνουν χωρίς την πίεση πολυάριθμων ανταγωνιστικών Ρ/Σ, αφού οι μικρές επαρχιακές διαφημιστικές αγορές δύσκολα προσελκύουν το ενδιαφέρον ιδιωτών που θέλουν να στήσουν επαγγελματικούς, υψηλών προδιαγραφών σταθμούς.²⁰

6. Οι Δημοτικοί Ρ/Σ του Νομού Αττικής: οργάνωση και εξέλιξη

Οι δημοτικοί και διαδημοτικοί Ρ/Σ που εγγράφηκαν στα αρχεία του Υπουργείου Τύπου και ΜΜΕ (πρώην Γενική Γραμματεία Τύπου του Υπουργείου Προεδρίας) μέχρι και το Δεκέμβριο του 1989, όταν δόθηκαν και οι τελευταίες άδειες, ήταν εννέα. Αν σ' αυτούς προσθέσουμε και το διαδημοτικό «93,1 Τικ-Τακ στα FM», ο οποίος ιδρύθηκε λίγο αργότερα και η σύντομη ζωή του δε διήρκησε παραπάνω από δύο χρόνια λόγω των αξεπέραστων οικονομικών προβλημάτων, ο συνολικός αριθμός των Ρ/Σ της τοπικής αυτοδιοίκησης που λειτούργησαν στην Αττική δεν ξεπέρασε τους δέκα. Μέσα σ' ένα άναρχο ραδιοφωνικό τοπίο, όπου ενώ οι αδειούχοι Ρ/Σ όλων των ειδών είναι συνολικά εβδομήντα τρεις —για την Αττική πάντα— ο αριθμός και η ταυτότητα αυτών που πραγματικά λειτουργούν είναι άγνωστος. Από τους εννέα εγγεγραμμένους, δύο έκλεισαν, επίσης για οικονομικούς λόγους: πρόκειται για το «Ράδιο Παλαιό Φάληρο» στα τέλη του 1990 και το διαδημοτικό Ρ/Σ των πέντε δήμων της Β' περιφέρειας Πειραιά «Ράδιο 5» το Φεβρουάριο του 1991. Από τους εναπομείναντες επτά, οι οποίοι λειτουργούν μέχρι και σήμερα, επισκεφτήκαμε τους

20. Βλ. Συνέντευξη με τον Νίκο Απέργη, πρώην πρόεδρο της επιτροπής δεοντολογίας του «Αθήνα 98,4», *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, 12(1989), σ. 37. Δυστυχώς, δεν είχαμε τη δυνατότητα να διενεργήσουμε ξεχωριστή έρευνα στην επαρχία και γιαυτό για τις συγκρίσεις, όπου αυτές είναι απαραίτητες, καταφεύγουμε σε άλλες πηγές.

εξής πέντε: «Αθήνα 98,4» του δήμου Αθηνών, «Κανάλι 1» του δήμου Πειραιά, «Δίαυλος 10» οκτώ δήμων και δύο κοινοτήτων της δυτικής Αττικής, «94,1 Επικοινωνία» του δήμου Ηρακλείου και «Ράδιο Αττική» του δήμου Μαρχόπουλου.²¹

Το βασικό κοινό στοιχείο των πέντε Ρ/Σ ήταν τα αρνητικά αποτελέσματα του κυνηγιού της ακροαματικότητας και της εμπορικής επιτυχίας. Όλοι στηρίχτηκαν στη στήριξη της παναττικής, κατά κύριο, λόγω διαφημιστικής αγοράς και πολύ λιγότερο της τοπικής. Το φυσικό επακόλουθο ήταν ότι, όταν εμφανίστηκε ο ανταγωνισμός από τους μεγάλους ιδιωτικούς σταθμούς, οι ακροαματικότητες των δημοτικών άρχισαν να πέφτουν δραματικά²² και μειώθηκε κατά συνέπεια η εισροή διαφημιστικών εσόδων. Η δραματική μείωση των ακροαματικότητων ήλθε μεν ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού καθεαυτού —καθώς η ίδια σε μέγεθος διαφημιστική

21. Η αρχική πρόθεση ήταν να εξεταστούν και οι επτά Ρ/Σ του νομού Αττικής, αλλά ελλείπει χρόνου, αυτό δε στάθηκε δυνατό για το «Ράδιο Κύκλος» —τον διαδημοτικό πέντε δήμων της νοτιοανατολικής Αττικής— και το «Ράδιο Ξένιος» του δήμου Άνω Λιοσίων. Εντούτοις, για τα θέματα που εξετάσαμε, θεωρούμε την εμπειρία των πέντε περιπτώσεων ικανοποιητική. Οι επισκέψεις στους σταθμούς περιλάμβαναν έρευνα των αρχείων (προγραμμάτων, αποκομμάτων τύπου, μετρήσεων ακροαματικότητας κτλ.) και ελεύθερες συνεντεύξεις με διευθυντικά στελέχη και προσωπικό. Αν και οι ελεύθερες συνεντεύξεις (δηλαδή οι συνεντεύξεις χωρίς δομημένο ερωτηματολόγιο) είναι αρκετά δύσκολο να χειραγωγηθούν μεθοδολογικά, κατευθύναμε τη συζήτηση με όλους τους συνομιλητές γύρω από δύο άξονες: αφ' ενός, τους στόχους των σταθμών και τη διαχρονική εξέλιξή τους και, αφ' ετέρου, τη διαχρονική σχέση των σταθμών με τις τοπικές κοινωνίες τις οποίες εκφράζουν. Επίσης, έγινε, στο μέτρο που ήταν δυνατό, διασταύρωση των απόψεων και των στοιχείων που μας έδωσαν οι συνομιλητές.

22. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ακόλουθα ποσοστά: Για τον «Αθήνα 98,4», από 28% του ακροαματικού κοινού το Φεβ. του 1988, η σταθερή καθοδική του πορεία οδήγησε σε 3,6% το Νοεμβριο του 1989, το «Κανάλι 1» από ένα μέσο όρο 7% στα 1988 και 4% το Φεβ. του 1989 έφτασε στο 0,6% το Νοέμβριο 1991, ο «Δίαυλος 10» από ένα μέσο όρο 10% στο λεκανοπέδιο το 1988 έπεσε στο 3,5% το 1989 και στο 0,6% τον επόμενο χρόνο, ενώ οι δύο άλλοι σταθμοί που επισκεφτήκαμε δε συμμετείχαν ποτέ σε παν-αττικές μετρήσεις (τα στοιχεία προέρχονται από τα δελτία τύπου των εταιριών μετρήσεων ακροαματικότητας Nielsen, Focus και Alko όπως παρουσιάζονται στο, Α. Ρουμελιώτης, *Είμαστε στον Αέρα*, ό.π., σσ. 265-290 και 309-314.

«πίττα» καλείται να μοιραστεί σε περισσότερους σταθμούς²³— ήταν δε επίσης απόρροια διαφορετικών επιχειρηματικών συσχετισμών. Για παράδειγμα, οι δημοτικές επιχειρήσεις δε μπορούσαν πια να ανταγωνιστούν τους μεγάλους επενδυτικούς προϋπολογισμούς των ιδιωτικών επιχειρήσεων που στήριζαν τον «Αντέννα», τον «Τοπ» ή αργότερα τον «Σικάι», με αποτέλεσμα την αφαίμαξη ικανών στελεχών, κυρίως δημοσιογράφων και παραγωγών,²⁴ με μετακινήσεις οι οποίες είχαν χαρακτηριστεί «ποδοσφαιρικού τύπου» λόγω των υψηλών ποσών που δίνονταν πάνω ή κάτω από το τραπέζι.

Παρά το γεγονός ότι οι δημοτικοί Ρ/Σ κατέφυγαν στις επιχορηγήσεις από τους δήμους τους, εκμεταλλευόμενοι την πρόβλεψη του Π.Δ. —η οποία αποτελούσε και τη μοναδική ουσιαστικά διαφοροποίησή τους από ιδιωτικούς Ρ/Σ—, δεν κατάφεραν μέχρι και σήμερα να ανακάμψουν. Και οι επιχορηγήσεις ήταν και είναι ακόμα γενναίες: στον «Αθήνα 98,4» οι δημοτικές επιχορηγήσεις αποτελούν το 70% των εσόδων του, ενώ στο «Ράδιο Αττική» περίπου το 35%, το «Κανάλι 1» έχει λάβει συνολικά περίπου 650 εκατομμύρια δραχμές από το 1990 και μετά, στον «Επικοινωνία FM» οι επιχορηγήσεις ήταν αναπόφευκτες όταν τα συσσωρευμένα χρέη από την έναρξη λειτουργίας το 1989 έφτασαν τα 146 εκατομμύρια, και τέλος στο «Διάλογο 10» τα συσσωρευμένα χρέη στο ΙΚΑ και την εφορία της τάξης των 330 εκατομμυρίων το 1991 μειώνονται σταδιακά μόνο από τις επιχορηγήσεις των δήμων, αφού ο σταθμός υπολειτουργεί και δεν έχει άλλα έσοδα.²⁵

23. Από την οποία πίττα μόνο 4-6 ραδιοσταθμοί μπορούν να επιβιώσουν, σύμφωνα με έρευνα που έκανε ο Ρούσσοσ Κούνδουρος στα μέσα του 1988, βλ. αυτόθι, σ. 271.

24. Η λίστα τέτοιων γνωστών στελεχών είναι αρκετά μεγάλη. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι Ν. Χατζηνικολάου και Π. Παναγιωτόπουλος ξεκίνησαν την καριέρα τους στα μη κρατικά ηλεκτρονικά ΜΜΕ από τον «98,4», ο Γ. Τράγγας από το «Ράδιο Αττική» και ο Μ. Τριανταφυλλόπουλος από το «Διάλογο 10».

25. Για τα οικονομικά αυτά στοιχεία και τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους: Μάκη Φωκά, υπεύθυνο διαφημιστικού στον «98,4», Νίκο Σακελλαρόπουλο, υπεύθυνο ροής προγράμματος στο «Κανάλι 1», Θανάση Καρούτζο, διευθύνων σύμβουλο του «Διάλογο 10», Κώστα Μυλωνά, πρόεδρο Δ.Σ. και διευθύνων σύμβουλο του «94,1 Επικοινωνία» και Λάμπρο Ολύμπιο, υπεύθυνο διαφημιστικού στο «Ράδιο Αττική». Για την πολύτιμη βοήθειά τους και τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν θα ήθελα επίσης να

Σε ό,τι αφορά την οργανωτική διάρθρωση των σταθμών, δεν είναι άλλη από αυτή που αναλύσαμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας, είτε από την αρχή της λειτουργίας των σταθμών —για τον «Επικοινωνία» και το «Ράδιο Αττική»— είτε αναπροσαρμοσμένη στο Π.Δ. για τον «98,4» και το «Κανάλι 1» που είχαν δημιουργηθεί πριν από την υπογραφή του Π.Δ. Στην περίπτωση του διαδημοτικού «Διάυλου 10» υπήρχε η εξής διαφοροποίηση: το 11μελές Δ.Σ. ήταν απλά εκτελεστικό όργανο των αποφάσεων που λαμβάνονταν στο «διαδημοτικό όργανο», το οποίο είχε 101 μέλη μοιρασμένα ανάλογα με τη συνεισφορά του κάθε δήμου στην αρχική επένδυση. Το μειονέκτημα στην περίπτωση αυτή, εκτός από το ότι οι πολιτικοί συσχετισμοί αντικατοπτρίστηκαν στο όργανο, δίνοντάς του μια αριστερή (ΚΚΕ) υπεροχή, ήταν ότι το όργανο λάμβανε δύσκολα αποφάσεις αφού σπάνια συμπλήρωνε απαρτία.²⁶

Η οργανωτική διάρθρωση των δημοτικών σταθμών της Αττικής δεν τους οδήγησε σε άμεση πολιτική εκμετάλλευση, εκτός μόνο από το «Ράδιο Αττική» το οποίο κατά τον πρώτο ενάμιση χρόνο της λειτουργίας του και μέχρι τις δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1990 έμεινε στη μνήμη των ακροατών για τον ειδησεογραφικό φανατισμό του υπέρ της τότε αντιπολίτευσης Νέας Δημοκρατίας. Αντιθέτως, οι υπόλοιποι σταθμοί και ειδικότερα ο «98,4», το «Κανάλι 1» και ο «Δίαυλος 10» έμειναν στην ιστορία για τον τρόπο με τον οποίο ανέδειξαν την ειδησεογραφική πολυφωνία, σε αντιδιαστολή προς τον «παραδοσιακό» έλεγχο των κρατικών ΜΜΕ από την εκάστοτε κυβέρνηση.

ευχαριστήσω τους: Δ. Αρβανιτάκη, δημοσιογράφο και υπεύθυνο ροής προγράμματος στο «Ράδιο Αττική», Γ. Καπουρελάκου, υπεύθυνη δημοσίων σχέσεων στον «Επικοινωνία 94,1», Π. Λάμπρου, παραγωγό και δημοσιογράφο στον «Επικοινωνία 94,1», Τ. Παπαδόπουλο, διευθυντή του «98,4», Τ. Πετούρη, τεχνικό υπεύθυνο στο «Ράδιο Αττική», Α. Ρουμελιώτη, δημοσιογράφο, Θ. Σαραντή, μουσικό παραγωγό στον «98,4», Γ. Τζαννετάκο, πρώην διευθυντή του «98,4», Κ. Φιλιπτόπουλο, πρώην νομικό σύμβουλο του «98,4» και νυν του «Σκάι» και Ν. Χασιώτη, παραγωγό και ηγολήπτη στο «Ράδιο Αττική».

26. Γ. Ποταμίτης, πρώην διευθύνων σύμβουλος του «Διάυλου 10», συνέντευξη στο συγγραφέα, Ιούλιος 1994.

Εντούτοις, είναι διάχυτη η εντύπωση ότι υπήρχε έμμεση πολιτική εκμετάλλευση από τις πλειοψηφίες των δημοτικών συμβουλίων σε όλους τους αττικούς δημοτικούς Ρ/Σ. Ένα απλό παράδειγμα είναι το υπεράριθμο προσωπικό, σημαντικό κομμάτι του οποίου δεν είχε καμιά σχετική με το ραδιόφωνο εκπαίδευση, εκπλήρωνε, όμως, προεκλογικές υποσχέσεις φέρνοντας έτσι τη «δημοσιο-υπαλληλοποίηση» στις δημοτικές επιχειρήσεις ραδιοφωνίας. Αξίζει να αναφέρουμε, εδώ, ότι χρειάστηκε ειδική τροποποίηση του δημοτικού και κοινοτικού κώδικα (ν. 2130/1993, αρθ. 26, παρ. 11, 12), για να μπορέσουν οι δημοτικές επιχειρήσεις ραδιοφωνίας να μειώσουν το υπεράριθμο προσωπικό, χωρίς να αναγκαστούν να προβούν σε απολύσεις. Η ρύθμιση έδινε τη δυνατότητα μετάταξης προσωπικού στον οικείο δήμο, καταφέροντας, ταυτόχρονα, να περικόψει έξοδα από τις επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, αλλά και να μονιμοποιήσει προσωπικό το οποίο δεν ήταν μόνιμο στους σταθμούς.²⁷ Μπορούμε, επομένως, να ισχυριστούμε ότι οι δημοτικοί σταθμοί λειτούργησαν εκ των υστέρων και ως «σκαλοπάτια» για κομματικές, ίσως, προσλήψεις στους δήμους. Έτσι, στον κατάλογο των παραγόντων, οι οποίοι οδήγησαν στην πτώση των δημοτικών Ρ/Σ και στη συνακόλουθη ανικανότητά τους να ανακάμψουν, μπορούμε να προσθέσουμε, εκτός από την έλευση του ανταγωνισμού και τους διαφορετικούς επιχειρηματικούς συσχετισμούς, και την έμμεση πολιτική εκμετάλλευση ως συνακόλουθο της οργανωτικής διάρθρωσης που επιβλήθηκε.

γ. Το Πρόγραμμα των δημοτικών Ρ/Σ του νομού Αττικής

Όσον αφορά στο είδος του εκπεμπόμενου προγράμματος, σε γενικές γραμμές, ακολουθήθηκε η πολιτική του μικτού προγράμματος (mixed format), την οποία ακολουθούσαν για χρόνια τα κρατικά μέσα. Ενημέρωση και ψυχαγωγία μοιράζονταν χρονικά το εικοσιτετράωρο πρόγραμμα, με την

27. Τέτοια μετάταξη προσωπικού πραγματοποιήθηκε στον «98,4» και το «Κανάλι 1» την εποχή της διεξαγωγής της έρευνάς μας, τον Ιούλιο του 1994, πράγμα που προκάλεσε μια σχετική οργανωτική αναστάτωση στους σταθμούς και μας στέρησε την ευκολότερη πρόσβαση σε αρχεία και προσωπικό.

παν-αττική και υπερ-αττική ενημέρωση, να αντιμετωπίζεται ως πλέον σημαντική. Αυτός ήταν, άλλωστε, και ο αρχικός βασικός σκοπός και η ιστορική προσφορά των μεγάλων σταθμών, του «98,4», του «Καναλιού 1» και, εν μέρει όπως θα δούμε παρακάτω, του «Δίαυλου 10». Δηλαδή, η έγκυρη, αντικειμενική και πολυφωνική ενημέρωση, από την έλλειψη της οποίας έπασχε η κρατική ραδιοτηλεόραση. Γι' αυτό και τα δημοσιογραφικά τμήματα των σταθμών ήταν τα καλύτερα οργανωμένα και τα πληθύτερα σε προσωπικό (και φυσικά τα ακριβότερα σε κόστος λειτουργίας). Όσο για την ψυχαγωγία, μόνο μια απλή ματιά στη διαχρονική εξέλιξη των προγραμμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, γενικά, στην ελεύθερη ραδιοφωνία «...οι σταθμοί αντιγράφουν ο ένας τον άλλον, παρουσιάζουν σχεδόν όλοι το ίδιο πρόγραμμα [και] το γενικό αποτέλεσμα ήταν χαμηλή ποιότητα, καθώς επίσης έλλειψη φαντασίας».²⁸

Αναφορικά με το τοπικά προσανατολισμένο πρόγραμμα, όπου αυτό υπήρξε, είχε περιθωριακή ποσοτικά παρουσία μέσα στο υπόλοιπο πρόγραμμα και μικρή γενικά απήχηση. Εκτός από τον «98,4» ο οποίος ποτέ δεν παρέκκλινε από την «κοσμοπολίτικη» νοοτροπία του, οι υπόλοιποι Ρ/Σ μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: αυτούς που στράφηκαν στις τοπικές κοινωνίες μέσω δημοσιογραφικών/ ενημερωτικών εκπομπών, κάνοντας μια προσπάθεια ανάκαμψης από την πτώση που είχε επέλθει, και αυτούς που εξ' αρχής προσέγγισαν διαφορετικά τα τοπικά προγράμματα και πειραματίστηκαν με εκπομπές στις οποίες συμμετείχαν οι ίδιες οι τοπικές κοινωνίες. Στην πρώτη κατηγορία, έχουμε από τη μία το «Κανάλι 1», το οποίο μόλις τον Ιανουάριο του 1994 αφιέρωσε σχεδόν ολόκληρη την πρωινή του ζώνη στην τοπική ενημέρωση από νέους δημοσιογράφους που γυρνούν στις γειτονίες του Πειραιά, αντικαθιστώντας ένα απλό εβδομαδιαίο δεκάλεπτο των τοπικών φορέων. Εντούτοις, δεν έχει ακόμα φανεί κάποιο δείγμα θετικής ανταπόκρισης των ακροατών (π.χ. αύξηση της τοπικής διαφήμισης). Από την άλλη, το «Ράδιο Αττική»

28. Σ. Παπαθανασόπουλος, «Broadcasting, Politics and the State in Socialist Greece», *Media Culture and Society*, 12(1990), σ. 395.

έχει αφιερώσει από τις αρχές του 1993 2,5 ώρες της πρωινής του ζώνης στη τοπική ενημέρωση, επίσης χωρίς σημαντική ανταπόκριση από την τοπική αγορά, παρά το γεγονός ότι προσφέρει αρκετά ανταγωνιστικές τιμές διαφημιστικού χρόνου.

Στη δεύτερη κατηγορία, έχουμε τα ριζοσπαστικά πειράματα που πραγματοποιήθηκαν κυρίως στο «Διάυλο 10». Αναφερόμαστε στη ζώνη των αυτοδιαχειριζόμενων ζωντανών προγραμμάτων, στην οποία οποιoσδήποτε το επιθυμούσε μπορούσε να χρησιμοποιήσει, χωρίς κανένα περιορισμό, τον εξοπλισμό του σταθμού. Το μόνο που έκανε ο σταθμός ήταν να κλείνει τα ραντεβού με τους ενδιαφερομένους και να παρέχει την τεχνική υποστήριξη. Η ζώνη καταλάμβανε 2,5 από τις 24 ώρες του ημερήσιου προγράμματος, διήρκεσε μόνο τον πρώτο χρόνο της λειτουργίας του σταθμού —το 1988— και την εκμεταλλεύτηκαν πάνω από 500 «πειραματιστές» όπως φοιτητές, έφηβοι, δάσκαλοι ή περιθωριακές ομάδες όπως τοξικομανείς και ομοφυλόφιλοι. Εκτός, όμως, από τα αυτοδιαχειριζόμενα προγράμματα, ο «Διάυλος» έκανε την «κοινωνία να ανοιχτεί μέσα από το σταθμό» όπως διακήρυττε,²⁹ και με δύο ακόμα τρόπους: «ειδησεογραφικά», με τους πολυάριθμους ανταποκριτές γειτονιάς, σχολείου, εργοστασίου, οι οποίοι συγκέντρωναν τοπικές ειδήσεις και «παρεμβατικά», με τη δημιουργία κέντρου για την καταπολέμηση των ναρκωτικών ή με αναδασώσεις του τοπικού Ποικίλου Όρους.

Ανάλογα πειράματα συμμετοχικής επικοινωνίας πραγματοποιήθηκαν και στον «94,1 Επικοινωνία», κατά τους τέσσερις πρώτους μήνες της λειτουργίας του το 1989. Η σχετική ζώνη του προγράμματος διαρκούσε εδώ έξι ώρες ημερησίως, πριν μειωθεί στις δύο, και είχε τις ρίζες της σ' ένα επιτυχημένο πείραμα της τοπικής κοινωνίας του Ηρακλείου Αττικής το καλοκαίρι του 1987.³⁰ Κατά τη διάρκεια του πειράματος αυτού, το οποίο είχε την κάλυψη του τότε δήμαρχου Γρηγοριάδη, ο τοπικός ραδιοερασιτέχνης «251» διέθεσε τον πομπό του και το μικρόφωνο σε όποιον

29. Για τις αρχές λειτουργίας του σταθμού βλ., Γ. Ποταμίτης, «Συνέντευξη», *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, 12(1989), σσ. 39-45.

30. Β. Καραϊνδρου, συνέντευξη στο συγγραφέα, Ιούλιος 1994.

δημότη ήθελε να το χρησιμοποιήσει, έχοντας εντυπωσιακή ανταπόκριση. Δυστυχώς, όμως, η ζωή του πειράματος αυτού ως ζώνης «κοινωνικού ραδιοφώνου» αργότερα στον δημοτικό Ρ/Σ, ήταν πολύ μικρή.

Η διερεύνηση των λόγων για τους οποίους τα παραπάνω πειράματα κράτησαν τόσο λίγο αποδείχτηκε περισσότερο δύσκολη από ό,τι αναμενόταν. Ο πρώην διευθύνων σύμβουλος του «Διάυλου 10» Γιώργος Ποταμίτης, στη συνέντευξη που μας παραχώρησε, αποδίδοντας τη συνολικότερη πτώση του σταθμού στον ανταγωνισμό και στη δυσκινησία των 10 διαφορετικών ΟΤΑ, επισήμανε, ειδικότερα για τα αυτοδιαχειριζόμενα, ότι δεν οδηγούσαν πουθενά, αφού ο σταθμός δεν είχε τις δυνατότητες να βοηθήσει τους ταλαντούχους, ο κόσμος κουράστηκε να ακούει και να συμμετέχει και έτσι μετατράπηκε σε μόνιμη ζώνη κάποιων συγκεκριμένων φορέων. Ο πρώην διευθυντής προγράμματος Γιάννης Δράκος, από την άλλη, υπογράμμισε στην πολύ ενδιαφέρουσα συνέντευξη που μας παραχώρησε, ότι η ερασιτεχνική έκφραση ήταν ακριβώς ο λόγος για τον οποίο υπήρχε η ζώνη και απέδωσε τη σταδιακή μείωση της συμμετοχής του κόσμου στη συνειδητή και γενικότερη εγκατάλειψη του σταθμού από τους δήμους της Αριστεράς, με σκοπό την ενδυνάμωση του νεοσύστατου σταθμού του ΚΚΕ «902 Αριστερά στα FM».

Εξάλλου, στο Ηράκλειο Αττικής, το σταμάτημα της ζώνης του «κοινωνικού ραδιοφώνου» αποδόθηκε από τη Βάσω Καραϊνδρου, στη δυσανασχέτηση των κομματικών εκπροσώπων του δημοτικού συμβουλίου, που δεν μπορούσαν να ελέγξουν αυτό το αυθόρμητα διαμορφωμένο κομμάτι του προγράμματος και στη γενικότερη στάση αδιαφορίας για τα κοινά, μιας τοπικής κοινωνίας η οποία είχε αποδειχθεί πολύ πιο ζωντανή στο παρελθόν.

Στους παραπάνω λόγους βλέπουμε σαφώς τα αποτελέσματα της οργανωτικής διάρθρωσης για τα οποία έχουμε μιλήσει ήδη. Όμως, σχετικά με το τοπικά προσανατολισμένο πρόγραμμα και των δύο κατηγοριών σταθμών, παρατηρούμε μια γενικότερη έλλειψη στήριξης από τις τοπικές κοινωνίες. Στην πρώτη κατηγορία, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του προσωπικού των σταθμών, οι τοπικές κοινωνίες είτε θεωρούν τους σταθμούς κομματικά χρωματισμένους είτε αδιαφορούν για την επίλυση των τοπικών

προβλημάτων, ενώ, στη δεύτερη, η μαζική αρχική συμμετοχή αποδόθηκε στο μεγάλο ενθουσιασμό, που είχε να κάνει με την απελευθέρωση των ερτζιανών γενικότερα και ο οποίος εξασθένησε σύντομα. Το συμπέρασμα στο οποίο θα μπορούσαμε να καταλήξουμε είναι ότι, τουλάχιστον για την περίπτωση της Αττικής, η ουσιαστική και μόνιμη ανάγκη έκφρασης των τοπικών κοινωνιών μέσα από κάποιο μέσο επικοινωνίας δεν υπήρξε, ίσως και λόγω της δυσκολίας να προσδιοριστεί η τοπικότητα. Ωστόσο, ένα τέτοιο συμπέρασμα είναι βεβιασμένο και ίσως απλουστευτικό, καθώς η έρευνα μας ενημέρωσε για την αντίληψη των συντελεστών των σταθμών για τις τοπικές κοινωνίες, χωρίς να επεκταθεί στις ίδιες τις κοινωνίες. Γι' αυτό, μια ξεχωριστή έρευνα που να επικεντρώνει στην εξέλιξη και τη δομή των σχετικών τοπικών κοινωνιών θα ήταν απαραίτητη.

Συνοψίζοντας, για τους δημοτικούς ραδιοσταθμούς του λεκανοπεδίου, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής: όλοι οι σταθμοί αυτή τη στιγμή βρίσκονται είτε χρεωμένοι είτε εξαρτημένοι από τις δημοτικές επιδοτήσεις, έχοντας χαμηλές ακροαματικότητες, μικρή ανταπόκριση από τις τοπικές κοινωνίες και αβέβαιο μέλλον. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτήν την κατάσταση ήταν, πρώτον, η αρχική επιλογή των δήμων να προχωρήσουν στη δημιουργία διαφορετικών ο καθένας ραδιοσταθμών, αγνοώντας τις επιστημονικές της ΕΕΤΑΑ· δεύτερον, το νομικό καθεστώς το οποίο έδωσε στους δημοτικούς Ρ/Σ τον ίδιο εμπορικό προσανατολισμό που είχε η ιδιωτική ραδιοφωνία, αναγκάζοντάς τους να κυνηγήσουν τη διαφήμιση ως χρηματοδότηση και να υποκύψουν, όταν ο ανταγωνισμός εντάθηγε· και, τρίτον, η δυσκινησία των ίδιων των δήμων, οι οποίοι ούτε μπόρεσαν να ξεπεράσουν τις εγγενείς αδυναμίες της οργανωτικής διάρθρωσης, που τους είχε επιβάλει το Π.Δ., ούτε αναζήτησαν μορφές εναλλακτικής χρηματοδότησης, όπως εκείνες που είχε προτείνει η ΕΕΤΑΑ, ούτε, τέλος, μπόρεσαν να αναπτύξουν ισχυρούς δεσμούς με τις τοπικές κοινωνίες, ανακαλύπτοντας και ικανοποιώντας ανάγκες που οι ιδιωτικοί σταθμοί, ίσως, να μην μπορούσαν να ικανοποιήσουν.

Ως πιθανή σανίδα σωτηρίας της δημοτικής ραδιοφωνίας στην Αττική, προτάθηκε, από το Γιώργο Ποταμίτη στη συνέντευξη που μας παραχώρησε, ο «συνασπισμός» των δέκα συχνοτήτων που υπάρχουν στην Αττική, συμπεριλαμβανομένων των τριών Ρ/Σ που έχουν κλείσει και οι συχνότητές τους δεν έχουν, επίσημα τουλάχιστον, παραχωρηθεί σε άλλους. Προς την κατεύθυνση αυτή, μπορεί να υπάρξει εκπομπή κοινού ψυχαγωγικού και ενημερωτικού προγράμματος και ολιγόωρου ανεξάρτητου προγράμματος από τον κάθε σταθμό, το οποίο θα απευθύνεται στην τοπική περιοχή από την οποία ο κάθε σταθμός προέρχεται. Έτσι, μπορεί να υπάρξει κοινή εκμετάλλευση του ήδη υπάρχοντος τεχνικού εξοπλισμού, ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής προγράμματος και ικανοποιητική εισροή διαφημιστικών εσόδων, αφού οι δέκα συχνότητες θα αποτελούν δέλεαρ για τους διαφημιζόμενους. Επισημαίνεται ότι οι δέκα αυτές συχνότητες θα πρέπει να ενταχτούν σε έναν ενιαίο φορέα, ο οποίος θα χειρίζεται και θα ελέγχει την εκμετάλλυσή τους και θα είναι πιο ευέλικτος από όσο φάνηκαν οι δημοτικές αρχές ξεχωριστά. Δε θα πρόκειται, δηλαδή, για μια απλή δικτύωση επτά ή δέκα διαφορετικών σταθμών.

Η πρόταση δεν είναι καινούρια και παραλλαγές της έχουν συζητηθεί και παλιότερα στην τοπική αυτοδιοίκηση.³¹ Εμείς θα θέλαμε, κλείνοντας, να επισημάνουμε δύο πράγματα. Πρώτον, την ομοιότητα της πρότασης με το μοντέλο τοπικής ραδιοφωνίας το οποίο είχε προτείνει εξ' αρχής η ΕΕΤΑΑ και στην πρόταση της οποίας επέστρεψε η συζήτηση της τοπικής αυτοδιοίκησης για την τοπική δημοσιότητα.³² Βλέπουμε ότι η στρατηγική που είχε προτείνει η ΕΕΤΑΑ το 1988 αναγνωρίστηκε από την τοπική αυτοδιοίκηση και αναδρομικά. Δεύτερον, πριν η τοπική αυτοδιοίκηση προ-

31. Βλ. σχετικά, *Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, Πρακτικά συνεδρίου ΚΕΔΚΕ, τόμ. 2 (Νοέμβριος 1992), σσ. 657-693.

32. Αυτόθι, σσ. 664-672. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η πρόταση της ΕΕΤΑΑ εφαρμόζεται ελαφρώς παραλλαγμένη στο μοντέλο ραδιοφωνίας «δύο πυλώνων» του ομόσπονδου κρατιδίου Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία της Γερμανίας από το 1990 με σχετική επιτυχία. Βλ. σχετικά P. Widlok και O. Jarren, «Germany: From Idealistic Pilot Projects to Commercial Local Radio», στο, N. Jankowski, O. Prehn και J. Stappers (επιμ.), *The Peoples Voice: Local Radio and Television in Europe*, London, John Libbey, 1992, σσ. 131-132.

θεί σε οποιαδήποτε κίνηση σωτηρίας θα πρέπει να ερευνήσει μέσα από τις τοπικές κοινωνίες τις ανάγκες τις οποίες θα μπορούσε να εξυπηρετήσει το δημοτικό ραδιόφωνο στη νέα φάση του. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να επαναπροσδιορίσει την ταυτότητά του, για να μπορέσει να προσφέρει υπηρεσίες που δεν καλύπτονται ίσως από τα άλλα ηλεκτρονικά ΜΜΕ, γιατί διαφορετικά ίσως να μην υπάρχει λόγος να παρατείνει την ύπαρξή του.